

Originea românei și a dialectelor sale (observații critice pe marginea unor lucrări recente)

Nicolae SARAMANDU

Key-words: *Romanian language, Romanian dialects, migration theory, Balcanik toponimy, Byzantine historiography*

Complexa problematică privind originea românei și a dialectelor sale a revenit, în ultimele decenii, în atenția lingviștilor și a istoricilor, atât români cât și străini. S-au reluat, în general, teze mai vechi, în sprijinul cărora autorii au adus, uneori, fapte și argumente noi.

Puțini s-ar fi așteptat ca, la mai bine de un secol de la apariția lucrării lui Robert Roesler, *Romänische Studien* (Leipzig, 1871), teoria migraționistă să fie reluată sub forma atât de categorică în care apare în cartea lui Gottfried Schramm (profesor la Universitatea din Freiburg), *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im 1. Jahrtausend n. Chr.* (Stuttgart, 1981)¹ și în studiul de sinteză al aceluiași autor, *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*², publicat în trei numere din revista „Zeitschrift für Balkanologie” (1984-1987). Neoroesslerian convins, G. Schramm subliniază „meritul” profesorului din Graz, R. Roesler, care, „fără niciun fel de substrat politic”, ar fi adus, după părerea autorului, „cele mai importante argumente, valabile și astăzi, împotriva permanenței romane în România” (Schramm 1984: 227).

În lucrările menționate mai sus G. Schramm aduce pentru prima dată în discuție prezența unei populații romanizate urbane, de la care slavii au preluat numele a șase orașe din Macedonia: *Devol, Florina, Kastoria, Veria, Salonic și Serres*, probabil și *Bitola* și, de asemenea, *Läsun* (în Tesalia). Această populație urbană provenea din nord, din zona Dunăre-Sava, și s-a deplasat cu 400-500 km spre sud pe la anul 600, la venirea slavilor.

Data fiind nouitatea acestor considerații referitoare la romanitatea sud-dunăreană, redăm în traducere paragraful în cauză: „Când slavii s-au stabilit în

¹ În traducere: ‘Cuceritori și localnici. Împrumuturile toponimice ca martori ai istoriei Europei de sud-est în primul mileniu d. Hr.’.

² În traducere: ‘Destinele românilor în perioada de început. Opt teze privind localizarea continuității latine în Europa de sud-est’. Ulterior autorul a reluat argumentele într-o altă lucrare: *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, München, 1997 (în traducere: ‘Un dig se prăbușește. Granița dunăreană romană și invaziile din secolele al V-lea – al VII-lea în lumina numelor și a cuvintelor’).

teritoriul din jurul paralelei 41, ei au găsit, în ținutul situat între sudul Albaniei de azi și cursul inferior al râului Strymon, șase orașe în care – pe baza aspectului sonor cu care numele acestor orașe au pătruns în slavă – latinii reprezentau elementul etnic cel mai puternic. Aceste șase orașe sunt Devol, Florina, Kastoria, Veria, Salonica și Serres. Constatarea e valabilă, probabil și pentru Bitola, dar indiciile filologice nu sunt, în cazul acesta, la fel de clare. În ținutul menționat slavii au întâlnit numai în Ohrid un mediu orășenesc cu o majoritate relativă, vorbitoare de limbă barbară. O prezență la fel de timpurie a romanilor – așa cum se constată, în mod imperios, în marea majoritate a orașelor Macedoniei – se atestă și pentru Ellassona, dată fiind vechea formă evident aromânească, *Lăsun*. E vorba de o prelungire în Tesalia a lanțului de orașe macedo-romane. Populația romană nu pare să fi fost predominantă în lanțul de orașe din Macedonia înainte de venirea slavilor, în secolul al VII-lea. Căci până la anul 600 d. Hr., adică până când stăpânirea romană în sud-estul Europei a fost stabilă, dominante erau – la sud de Skupi (Skopje) și la nord de Tesalia – vechile limbi barbare ale autohtonilor. [...] Faptul că romanii au devenit preponderenți în orașele Macedoniei se datorează prăbușirii graniței romane în nord, de-a lungul Savei și Dunării de Jos. Curând, după anul 600, grupuri considerabile de populație urbană vorbitoare de limbă latină din orașele situate aici au fost împinse cu 400-500 km spre sud” (Schramm 1986: 104).

În sprijinul acestor afirmații G. Schramm aduce două izvoare istorice: *Miracula Sancti Demetrii*, scriere hagiografică anonimă de la sfârșitul secolului al VII-lea, și lucrarea scriitorului bizantin Kekaumenos, *Strategikon*, redactată în grecește între anii 1075 și 1078³. Din prima sursă istoricul german preia numai o parte din informații, pe care le prezintă astfel: „Știm din *Miracula Sancti Demetrii*, că în secolul al VII-lea fugari din orașele din nord, precum Naissus [= Niș] și Serdica [= Sofia], s-au refugiat în Salonica”⁴. Nu rezultă din pasajul rezumat de G. Schramm că ar fi vorba de „grupuri considerabile” (germ. *erhebliche Teile*) de orășeni, ci de fugari din Naissus și Serdica, nu și din alte orașe, cum lasă să se înțeleagă istoricul german. Dintre aceste două orașe, numai Naissus se află în apropierea Dunării, Serdica (Sofia actuală) fiind în inima Balcanilor, la sud de lanțul munților Balcani. Așa încât „orașele” din scenariul conceput de G. Schramm se rezumă la unul singur: Naissus. Istoricul german omite, însă, să ne spună că în aceeași sursă documentară, *Miracula Sancti Demetrii*, se relatează și despre deplasări de populație în sens invers, din sud în nord: slavii și avarii au deportat în zona orașului Sirmium [astăzi, Mitrovica], situat pe Dunăre, prizonieri din diverse provincii, inclusiv din ținuturi situate în Iliria, Dardania, în zona munților Rodopi și în Tracia, până la Constantinopol⁵. Cea mai corectă interpretare a pasajelor din

³ Despre Kekaumenos și relatările sale referitoare la vlahi, cf. Saramandu 1997 și Saramandu 2004: 20–23.

⁴ Redăm integral pasajul la care se referă istoricul german: „Tesalonicienii [= locuitorii orașului Salonica] înțeleseră că vor fi supuși unui asediu pentru care nu erau pregătiți. Ei încercaseră să se încurajeze unii pe alții, dar temerile lor au fost sporite de faptul că orășeni din Naissus și Serdica, refugiați printre ei, le preziceau că cu o singură piatră aruncată din mașinile lor, <avarii> vor distruge zidul <orașului>” (Români 1997: 102, cu precizarea lor, în notă: „Refugiul populației romanice din cele două metropole dunărene are loc în urma cuceririi lor de către avari spre [anul] 614”).

⁵ Iată pasajul din *Miracula Sancti Demetrii*: „Am relatat mai sus despre sclavini... și avari, cum au pustiit Illyricum, aproape cu totul, adică provinciile celor două Panonii, celor două Dacii, ale Dardaniei, Misiei, Praevalitaniei, Rodopilor, ca și Tracia și regiunea [...] dinspre Bizanț <Constantinopol>:

Miracula Sancti Demetrii o găsim la G.I. Brătianu: istoricul român a sesizat faptul că este vorba de o „dublă migrațiune” și că acest „du-te-vino al captivilor și al emigranților de pe un mal pe altul al Dunării nu încetase, în pofida invaziei slave și – fără îndoială – tocmai din cauza ei” (Brătianu 1937: 55).

Cât privește pasajul din scrierea lui Kekaumenos, referitor la o pretinsă „coborâre” a vlahilor în Elada în secolul al X-lea sau într-o perioadă imediat anterioară, am prezentat interpretarea corectă într-un articol publicat în 1997 (pe baza contribuțiilor istoricilor Neagu Djuvara și A.B. Černjak), din care redăm încheierea: „Din cele de mai sus rezultă că în *Strategikon* Kekaumenos se referă la o pretinsă răspândire a vlahilor în Elada după înfrângerea lui Decebal de către Traian în războaiele dacice. La această concluzie au ajuns, recent, în mod independent, pe baza analizei de text, istoricii Neagu Djuvara și A.B. Černjak. Prin urmare, pasajul din textul scriitorului bizantin Kekaumenos referitor la prezența vlahilor în Elada în secolul al X-lea nu reprezintă o mărturie a «coborârii» aromânilor din nordul în sudul Peninsulei Balcanice în secolul al X-lea sau într-o perioadă imediat anterioară” (Saramandu 1997: 416)⁶.

Revenind la toponimele pe care slavii le-ar fi preluat – după opinia lui G. Schramm – de la populația romanizată din sudul Dunării (vezi *supra*), considerăm că schimbările fonetice (cf. Schramm 1986: 106-107) pe care istoricul german, nespecialist în materie, își întemeiază afirmația, nu rezistă analizei lingvistice. O chestiune atât de însemnată nu putea să scape atenției romaniștilor și specialiștilor în toponimia balcanică⁷.

Un alt element important, în concepția lui G. Schramm, este constituirea – alături de populația romanizată orășenească din sudul Peninsulei Balcanice – a ceea ce istoricul german numește *Romania păstorească balcanică* (germ. *balkanische Hirtenromania*): „O dominantă păstorească atât de evidentă – care s-a păstrat până astăzi la aromânii neorășeni și pe care o putem deduce la dacoromâni pentru o epocă anterioară – nu se constată la niciun alt popor balcanic. Avem aici – alături de importanta componentă orășenească la aromâni – al doilea element etnografic implicat în problema continuității romanității orientale” (Schramm 1986: 109). Dat fiind caracterul unitar al limbii – „toți românii, fie ei în nordul sau în sudul Dunării, vorbesc dialecte ale aceleiași limbi romanice” –, rezultă că *Romaniile păstorești* atestate istoric ar proveni dintr-o singură sursă („rădăcină”): „die historisch faßbaren Hirtenromanien sind aus einer einzigen Wurzel hervorgegangen” (Schramm 1986: 109). Pentru localizarea acestei surse, G. Schramm aduce în discuție concordanțele dintre română și albaneză și ajunge la fixarea unui spațiu sud-dunărean foarte limitat. Dacă R. Roesler admitea un larg spațiu romanizat în Peninsula Balcanică – Tesalia, Macedonia, (Iliria, Moesia și Sciția) (Roesler 1871: 136, 145) – unde s-ar fi format limba și poporul român, spațiu restrâns drastic ulterior de G. Weigand la triumphiul Sofia-Niș-Skupje⁸, G. Schramm îl reduce și mai mult, limitându-l la

întreaga populație a fost deportată de chagan [= căpetenie avară] în regiunea vecină Panoniei, pe Dunăre, a cărei metropolă era odinioară Sirmium, unde <prizonierii> au fost instalați ca supuși ai săi” (Români 1997: 102, cu precizarea, în notă: „evenimentul are loc probabil în [anul] 619”).

⁶ Cf. și Saramandu 2004: 22, 62, 120-121.

⁷ Chiar Johannes Kramer, adept al teoriei migraționiste, consideră că G. Schramm a ajuns la rezultatele cercetărilor sale „pe căi neortodoxe, cel puțin din perspectivă romanică” (Kramer 1999-2000: 142).

⁸ Cf. recent, în acest sens, Poghiric 1989: 38.

regiunea muntoasă din jurul orașului Știp (anticul Astibos), străbătută de râul Bregalnița, afluent al Vardarului (Schramm 1986: 110, 118) (zona în cauză se găsește în estul actualei Republici Macedonia). Plecând din acest ținut foarte restrâns, păstorii s-au răspândit, prin *transhumanță*, în toate direcțiile, ocupând teritoriile din sudul și din nordul Dunării unde îi găsim astăzi pe români. În nordul Dunării românii ar fi ajuns venind din Bulgaria, stabilindu-se mai întâi în Muntenia, începând cu secolul al X-lea: „Limba română a fost transplantată în România de imigranți veniți din Bulgaria. [...] Pentru Muntenia [...] ne putem gândi la un val imigrat deja în secolul al X-lea” (Schramm 1987: 87). În Transilvania românii ar fi ajuns nu numai după unguri, ci și după germani, stabilindu-se aici, prin trecerea Carpaților, începând cu a doua jumătate a secolului al XII-lea⁹.

După cum a rezultat din expunerea de mai sus, G. Schramm a pornit în lucrările sale de la două constatări cunoscute – asemănările dintre dialectele românești și concordanțele lingvistice româno-albaneze –, care ar impune, după părerea autorului, fixarea în sudul Dunării a teritoriului de formare a limbii române. Din păcate, istoricul german nu a luat în considerație argumentele aduse anterior de către învățați români și străini împotriva acestei interpretări. S-a arătat, astfel, că asemănările dintre dialecte nu se opun admiterii unui larg spațiu romanizat în nordul și în sudul Dunării, „din Carpați până în Pind” (Capidan 1942: 143)¹⁰, Transilvania fiind o „vatră lingvistică a românismului nord-dunărean” (cf. Petrovici 1941). La fel, concordanțele dintre română și albaneză nu presupun un spațiu restrâns de conviețuire, în trecut, a vorbitorilor celor două limbi; concordanțele în cauză se explică în mod satisfăcător printr-o moștenire comună, ca elemente de substrat în română, albaneza fiind continuatoarea directă a limbii autohtone (cf. Brâncuș 1983).

Într-un amplu articol, intitulat *Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jh.*¹¹ (publicat în revista „Balkan-Archiv. Neue Folge”, nr. 24–25, 1999-2000, p. 103-163), Johannes Kramer încearcă, la rândul său, să aducă argumente contra continuității nord-dunărene a românilor. Printre altele, autorul ia în discuție 17 termeni creștini de origine latină¹² (*boteza, creștin, cruce, dumnezeu, păcat* etc.), atestați în texte din secolele al II-lea – al IV-lea d. Hr., care ar fi fost aduși în nordul Dunării de populația creștinată în sudul Dunării, ceea ce ar fi un argument contra continuității romanității nord-dunărene. Chestiunea nu este nouă; ea a fost evocată în trecut, la noi, pentru prima dată, de V. Pârvan (v. Pârvan 1911). Faptul că creștinismul și terminologia creștină de bază, de origine latină, au apărut mai întâi în sudul Dunării nu exclude existența unei populații romanizate în nordul Dunării, unde creștinismul și termenii creștini puteau pătrunde ulterior. Creștinismul s-a răspândit pretutindeni prin misionarism, nu prin deplasări de populație creștinată¹³.

⁹ „Începutul migrației românești [spre Transilvania] trebuie să-l plasăm în a doua jumătate a secolului al XII-lea” (Schramm 1987: 92).

¹⁰ Cf. și Pușcariu 1940: 253.

¹¹ În traducere: ‘Lingvistică și politică. Teoria continuității românei și etno-naționalismul balcanic în secolul 20’.

¹² Dintre aceștia, 15 se regăsesc în cel puțin unul din dialectele românești sud-dunărene.

¹³ Cf., în acest sens, Stoicescu 1980: 149.

Ajungem, astfel, la cea mai recentă contribuție, dintr-o lucrare de sinteză datorată lui Helmut Lüdtke, *Der Ursprung der romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation*¹⁴, apărută la Kiel, în 2005. Romanistul german nu aduce elemente noi, dar sprijină teze anterioare contra continuității, precum cele întemeiate pe existența unui fond lexical comun românei și albanezei (elemente autohtone, dar și cuvinte de origine latină, inclusiv terminologia creștină de bază) și pe rolul central atribuit mișcărilor neîncetate (atestare până în secolul al XX-lea) ale păstorilor transhumanți romanizați, care, pornind din „presupusa lor patrie situată în sudul și sud-vestul Dunării de Jos s-au răspândit în toate direcțiile: spre nord, până în Istria, spre sud până în Epir, spre vest până în Alpii dinarici (unde au fost asimilați de către slavi), spre est și nord-est – trecând Dunărea – până în România”¹⁵.

Nu am relevat, în expunerea de față, toate aspectele abordate de cei trei autori germani, reținând doar unele elemente mai noi, ca și anumite fapte suplimentare aduse în sprijinul tezei migraționiste. În ceea ce privește argumentul toponimic, ne-am limitat la relevarea elementelor, mai puțin cunoscute, din contribuțiile istoricului G. Schramm: originea română a unor nume slave de orașe din sudul Dunării. Cât privește toponimele românești din nordul Dunării, care atestă continuitatea populației romanizate, este de regretat faptul că autorul nu a luat în considerație contribuțiile istoricilor și lingviștilor români. Observația este, de altfel, valabilă pentru contribuțiile românești, în general, care nu sunt valorificate în măsura cuvenită sau sunt ignorate. Ea este valabilă și pentru contribuțiile acelor autori străini – istorici și lingviști –, care au susținut continuitatea romanității nord-dunărene, pronunțându-se împotriva teoriilor migraționiste¹⁶. În aceste împrejurări, ne exprimăm rezerva cu privire, de exemplu, la opinia recenzentului István Schütz, cum că, în direcția inaugurată de R. Roesler, „monografia lui G. Schramm marchează un foarte important pas înainte în cercetările referitoare la etnogeneza românilor” (Schülz 1992: 429). Subscriem, în schimb, la constatarea cu care Rudolf Windisch își încheia articolul prilejuit de trecerea unui veac de la apariția lucrării lui R. Roesler: „În esență considerăm că teza roesleriană – mai ales în forma dogmatică, neconciliantă, reprezentată de însuși Roesler – nu mai poate fi susținută” (Windisch 1981: 415)¹⁷.

Bibliografie

- Brătianu 1937: G.I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, Imprimeriile Statului.
- Brâncuș 1983: Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

¹⁴ În traducere: ‘Originea limbilor romanice. O istorie a comunicării lingvistice’.

¹⁵ Lüdtke 2005: 431. Același „scenariu”, în terminologia autorului, se aplică atât românilor cât și albanezilor: „ambele limbi trebuie să-și aibă originea într-un ținut intermediar – astăzi slavizat –, unde ele nu mai există, vorbitorii lor deplasându-se cândva spre Albania, respectiv România, impunând acolo limbile lor” (Lüdtke 2005: 419).

¹⁶ O prezentare de sinteză, pentru perioada anterioară apariției lucrărilor în discuție, găsim la Stoicescu 1980.

¹⁷ Cf. și Saramandu 2008.

- Capidan 1942: Theodor Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
- Kramer 1999-2000: Johannes Kramer, *Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jh.*, în „Balkan-archiv. Neue Folge”, XXIV-XXV, p. 103–163.
- Lüdtke 2005: Helmut Lüdtke, *Der Ursprung der romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation*, Kiel, Westensee Verlag.
- Pârvan 1911: Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoromân*, București, Socec & Comp.
- Petrovici 1941: Emil Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, 72, nr. 2, p. 102–106.
- Poghirc 1989: Cicerone Poghiric, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*, în vol. *Les Aroumains*, Paris, Publications Langues’O, p. 9–44.
- Pușcariu 1940: Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
- Roesler 1871: Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, Duncker & Humblot.
- Români 1997: *Români de la sud de Dunăre. Documente*, București, Arhivele naționale ale României.
- Saramandu 1997: Nicolae Saramandu, *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice. „Mărturia” lui Kekaumenos*, în SCL, XLVIII, 1997, nr. 1–4, p. 407–417.
- Saramandu 2004: Nicolae Saramandu, *Romanitatea răsăriteană*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu 2005: Nicolae Saramandu, *Originea dialectelor românești*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu 2008: Nicolae Saramandu, *Atestări istorice ale continuității (secolele IV - VII)*, în SCL, LIX, 2008, nr. 1, p. 219–227.
- Schramm 1984, 1986, 1987: Gottfried Schramm, *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, XX, 1984, p. 223–241 (1. Teil); XXII, 1986, nr. 1, p. 104–125 (2. Teil); XXIII, 1987, nr. 1, p. 78–94 (3. und letzter Teil).
- Schütz 1992: István Schütz, *Les huit thèses de Gottfried Schramm et l’ethnogénèse roumaine*, în „Travaux de linguistique et de philologie”, XXX, 1992, p. 417–430.
- Stoicescu 1980: Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Windisch 1981: Rudolf Windisch, *Teza lui Robert Roesler – o sută de ani mai târziu*, în *Logos Semantikos. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, vol. I, Madrid/Berlin, Gredos/Walter de Gruyter, p. 405–415.

L’origine du roumain et de ses dialectes (remarques critiques sur quelques récents ouvrages)

Dans le présent article, l’auteur met en question les arguments des quelques romanistes allemands qui nient la continuité d’une présence latinophone au nord du Danube après l’invasion slave du VIIe siècle, tout en continuant la thèse de leur prédéceseur, Robert Roesler. En s’appuyant aussi sur des arguments historiques, que linguistiques, l’auteur montre les points faibles des argumentations en cause, en essayant en même temps de valorifier les contributions des scientifiques roumains dans le domaine.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București
România*